

lery), ki so imeli podobne krize; za vse je bil absolutni pesniški subjekt neuresničljiv ideal. Povsem odprto pa ostaja vprašanje, koliko je v obeh romanih že prisoten novi tip subjektivizma, zavesti, v kateri ni več metafizičnih elementov, zavesti, ki stopa iz romantične oziroma novoromantične subjektivistične tradicije, ki je hotela prek pesniške ustvarjalnosti priti v stik s transcendenco in jo s pesniškimi simboli realizirati. Fritz ta problem samo omenja, ko izjavlja, da je degeneriral že do nadčloveka.

Izidor Cankar kot ocenjevalec literature s srbohrvaškega jezikovnega območja

Marija
Mitrović

Po bibliografiji del Izidorja Cankarja, ki jo prinaša Letopis SAZU za leto 1953, se je ta pisatelj in umetnostni zgodovinar z literarno kritiko ukvarjal le nekaj več kot eno desetletje (1906—1917) in svoje tovrstne prispevke vedno objavljaval v Domu in svetu (DS). Bibliografija navaja 57 enot; kar četrtnina ocen takratne literarne produkcije se nanaša na knjige in zbornike, objavljene v srbohrvaščini.

Izbor del, o katerih je pisal, je vsekakor naključen; če bi o tej kritiki (in kritiku) sodili samo po imenih avtorjev in del, o katerih je tekla beseda, bi bil ta del Cankarjevega opusa komaj omembe vreden. V tem, vsekakor zelo plodnem obdobju, ko so se v srbski in hrvaški literaturi pojavljala pomembna imena (od Dučića, Rakića, Šantića, Matoša, Nehajeva, Šimunovića, do A. B. Šimića, Milutina Bojića, Sime Pandurovića in Vladislava Petkovića Disa), Cankar piše, recimo, o Miroslavu Hircu, ki v samozaložbi izda zbirko, potem pa se popolnoma posveti ornitologiji in ga niti ena literarna zgodovina sploh ne omenja. Lahko pa rečemo — v določeno obrambo Cankarju — da je bil takrat in dolgo potem takšen naključen izbor bolj ali manj stalna praksa. Pomanjkanje informacij je vsekakor glavni vzrok takšnemu, bolj naključnemu kot premišljenemu »izboru« del iz drugih literatur.

In vendar se Cankarjeve ocene bistveno razlikujejo od ocen del iz istega področja, ki so jih takrat drugi pisali (predvsem pa najbolj plodovit med njimi — Janko Barle).

Samo v prvem letu recenzij je Cankar pisal oceno tiste knjige, ki je pred njim; pozneje postanejo njegovi tovrstni teksti *mediji*, da razširja lastna stališča o literaturi in umetnosti. Iz vseh Cankarjevih ocen knjig lahko razberemo njegovo poetiko; in ta je formulirana tako, da se obrača predvsem k bralcu, ne pa k avtorju knjige (pisatelju). Osnovni namen Cankarja — kritika je: kultivirati, izobraziti čitatelja,

ne samo povedati mu, zakaj je določeno delo dobro in kaj v njem ne more obveljati, ampak tudi, ali predvsem, kako se kak pojav imenuje, kaj je bistvo tega pojava, kaj je bistvo ustvarjanja itn.

Prvi zapis iz področja, ki nas tukaj zanima, je posvečen romanu *Zapreke* Vjenceslava Novaka (DS 1906, str. 442). Novak je znano ime hrvaškega realizma, takrat nedvomno inštitucionalno še priznано, kljub prodoru »mladih« in kljub modernejši praksi ustvarjanja (svoj modernizirano-realistični opus je že končal Janko Leskovar, Matoš je v polnem zamahu, delujejo še: Milivoj Dežman-Ivanov, Josip Kosor, Branimir Livadić, Milutin Cihlar-Nehajev). Cankar piše o Novaku konvencionalno kritiko: ga najprej predstavi kot »človeka velikega talenta in globoke duše, ki je bila na čustvih vsa bogata«, nato pa kratko povzema povest, omenja, da je v delu »dosti postranskega« in pri tem »trpi motivacija«, ter da »selska in malomeška inteligenca nosi znane in že mnogokrat opisane znake«. Med vrsticami je čutiti, da tovrstno klišeirano in idealizirano pisanje kritiku ni blizu, vendar svojo oceno zaključuje s pohvalo: »Povest je gladko pisana in dela veliko čast hrvaški literaturi«. — To je še tipična takratna ocena knjige, ki delo graja in obenem pohvali, ki se omeji na besedo o konkretnem delu, predvsem o njegovi vsebini, mimogrede pa pove še nekaj besed o stilu, kompoziciji, jeziku in se konča s splošno pohvalo.

Druga Cankarjeva kritika, objavljena na istem mestu, takoj za prvo, se nanaša na literarni prvenec, na prvo in obenem tudi zadnjo zbirko *Na bespuću* Miroslava Hirca, poznejšega ornitologa. Ta kritika je značilna le po svojem zadnjem stavku: ko namreč Cankar ugotovi, da se pesnik uči od »starih« in obenem že od modernistov, a sprejema le površne, »neznatne malenkosti«, notranje globine pa ne dojame, končuje s stavkom, ki je — kot se nam zdi — bistveno usmerjal tudi poznejše Cankarjeve knjižne ocene. Tu namreč pravi: »Ko bi ne bili prepričani, da je vsako poučevanje v tem oziru smešno in brezuspešno, bi dejali: Manj šablonskih gest in več odkritosrčne poezije«. Cankar se glasno odpoveduje kritiki, namenjeni avtorju, ker da takšno pisanje ne more vplivati na avtorja. Če se spomnimo, kako se je prav v tem času Ivan Cankar moral bojevati proti kritiki, ki ga je imela namen poučevati, nam je ta Izidorjeva zelo zgodaj izpričana obrnjenost na publiko in ne na pisatelja tembolj dragocena.

Že v zgodnji kritiki vidimo tudi to, kako odločno odklanja Izidor Cankar vse, kar diši po shemi, ideji, kar ni plod globokega notranjega doživetja.

Že v drugi številki naslednjega letnika DS, ko piše oceno Ilešičeve antologije *Cviete slovenskoga pjesništva*, pripravljene za Hrvate in objavljene pri Matici Hrvatski, se ves čas obrača k bralcu, mu posreduje lastno predstavo o dotedanji slovenski literaturi, kakor tudi o moderni; le mimogrede izreče kritično opombo na račun izbora: antologijski izbor sodobne slovenske literature se bo moral začeti tam, kjer je Ilešič obstal. Čeprav se strinja z avtorjem antologije, da je že »na-stopil razkroj moderne«, se zavzema, da bi tisto, kar je novo in kar je zaznamovalo najnovejšo dobo, bilo kot tako tudi predstavljeno.

Iz oznake moderne, ki jo podaja v oceni Ilešičeve knjige, lahko razberemo, da mu ta ni povsem blizu, predvsem zato ne, ker je »vsaka

vez s preteklostjo in tradicijo pretrgana«, ter zato, ker modernist »vidi resnično življenje, a ga hote prezira«. Ker pa je Cankarjev namen odpirati oči publiki, ji predstaviti tisto, kar trenutno obstaja in živi v umetnosti, in je pri tem ne obremenjevati z lastno negativno oceno, nam tudi na koncu tega teksta izraža svoje zaupanje v mlade, v njihovo »pot navzgor«. Ta vera pa temelji predvsem na njihovi želji »za narod delovati, učiti ga«, temelji torej na volji modernistov do socialnega delovanja, kar je seveda paradoks (ki ga Cankar ne vidi): če namreč modernist prezira resnično življenje, kako potem in odkod »želja po delovanju«? Cankarju je očitno pomembno omogočiti mladim, jim odpreti pot do publike, ne glede na to, da ima določene pomisleke ob njihovi poetiki.

Toleranca, celo spodbujanje rasti tistega organizma, ki nastaja s strastjo, iskreno vero, notranjo energijo, pa četudi to, kar nastaja tako, ni v skladu s kritikovim estetičnim idealom (in ta je bližji klasiki kot modernizmu, saj ga v tej kritiki Ilešičeve antologije izraža stavek: »dobro in lepo združeni v metafizično harmonijo«) — to je lastnost Cankarjevih kritik nasploh, do veljave pa prihaja tudi v ocenah knjig, ki prihajajo s srbohrvaškega jezikovnega območja ali pa so mu namenjene.

Če se Cankar zavzema za moderno in njeno poetiko zato, ker želi pripomoči k razvoju nečesa, kar sam ne sprejema, je pa »v zraku« in nastaja z iskreno notranjo vero in strastjo, se do ilirizma opredeljuje kot do nečesa, ki mu je intimno zelo blizu. Le prosto preštevanje prispevkov nas opozarja na določeno avtorjevo simpatijo do ilirizma: od štirinajstih tekstov, ki nas tukaj zanimajo, se kar pet bibliografskih enot nanaša na delo Frana Ilešiča, znanega propagatorja književnih zvez med Slovenci in Hrvati, a obenem tudi ilirizma. Toda za Cankarja ilirizem ni konkretno, zgodovinsko omejeno gibanje, niti ne iluzija o stapljanju sorodnih narodov. Ilirizem je za Cankarja sinonim gorečnosti, vere v lepši jutri, sinonim patriotizma in očarljive mladosti določenega naroda. »Pri nas je novejša literarna smer diskreditirala vse rodoljube dodobra. Iz preperelih ilirskih trobojnic pa veje tisti omamljivi čar mladosti in velikega, nezapravljivega življenja, ki se nam majhnim ljudem toži po njem vse do groba.« (DS 1907, 139). Te stavke piše Cankar v oceni prve knjige Hrvatske knjižnice, ki jo Slovenska Matica začne objavljati leta 1907, ureja jo seveda profesor Ilešič. Ob drugem zvezku naslednjega leta Cankar zopet piše: »Ilirci so storili svojo dolžnost, zbudili so veliko sil, ki se le še niso vse razgibale, in na potomcih je, da delo nadaljujejo.«

Danes, ob 150- obletnici ilirizma, žele v hrvaški znanosti razumeti ta pojav prav tako, kakor ga je — zdi se — prvi izrazil Izidor Cankar v svojih ocenah nekaterih knjig iz Hrvaške, (torej kot goreč patriotizem in vero v prihodnost).

Poleg plamteče vere v rod in narod, ki jo Cankar najde v ilirizmu, mu je izvalila navdušenje tudi zveza z »davno tradicijo, ki pri vsakem narodu čisti in razkužuje, kadar se splošni okus začne kvariti«. Dve knjigi iz leta 1910 sta mu posebej všeč in o njiju piše najbolj pohvalne ocene; in obe sta izrastli iz ustne tradicije. Ferid Maglajić je objavil

zbirko povesti *Iz starog vilajeta*, ki jo Janko Barle v DS predstavlja na že znani način: posreduje nam vsebino in pove nekaj obotavljivih pohval. V isti številki, v nadaljevanju, objavlja še Cankar oceno, očitno nezadovoljen s prvo (Barletovo). Tu povzdiguje Maglajića v sam vrh evropske proze, nekatere povesti (*Nišan kraj groba, Bruka, Inoča, Na selu*) postavlja celo »Turgenjevu in najboljšemu kar je napisal Maupassant ob bok«. Razlog je: široka navzočnost folklore v Maglajičevem pripovedovanju.

Ob zbirki Hrvaških narodnih pesmi, ki jih je isto leto objavila Matica Hrvatska (uredil Nikola Andrić), Cankar piše: »To je nov dokaz, da je le naivno, neposredno čustvo mati umetnosti, vse drugo je le žalostna tolažba in slaboten namestek. Žene v narodnih pesmah ne jokajo parfumiranih solza, temveč kriče 'kao zmija ljuta', kar nam naravnost užge v dušo čustvo, ki ga najlepša beseda ne more dati. Jugoslovanske narodne pesmi bi nam morale postati šola, in kdor bi znal kopati, bi izkopal iz njih zlata na cente. One niso le zgled formalno lepega jezika, marveč tudi čustvene fraze, da ne govorimo o tvarini, ki bi mogla obogatiti našo revščino...« (DS 1910, 189)

Cankar je očitno slutil, da bo pravi obrat v moderno poezijo potekal na podlagi tradicionalne literature, ni pa čutil da se je ta obrat že začel tudi v slovenski literaturi, še bolj kot pri Maglajiću, npr. pri Murnu. Pomembno pa je tudi, da ob drugem tekstu (S. Budisavljević, *S Ličke grude*, DS 1914, 166) Cankar vendarle zavrne prozo, ki je preobložena z ustno tradicijo. Kadar je jezik — pravi Cankar — »iskano naroden in se preprosto naslanja na narodno pesem« ne more biti umetniško uspešen in estetsko pomemben. Če namreč glavna težnja pisateljeva postane »posneti narodni jezik in narodni značaj«, postane literarno delo enostransko, »kakor je vsaka književna težnja enostranska«.

Če je zveza s tradicionalno umetnostjo nezamenljiva osnova moderne umetnosti, sta, po Cankarju, tendencioznost in klišeitiranost njena smrt. Leta 1911 si naš avtor izbere knjigi, ki ju kvarita ravnokar omenjeni hibi: Matija (Mate) Lisičar piše povesti, ki jih »močno kazi... lažniva, neumetniška in vedno nemirna tendenca«, od Kumičića, pisatelja, ki se je celo eksplicite zavzemal za tendenciozno prozo, pa si izbere slab roman, objavljen že pred četrtnetletjem (*Začudjeni svatovi*, 1883) in napiše uničujočo kritiko knjige, ki uporablja »obledele kulise z odra idealističnega romana« (DS 1911, 80).

Naj na koncu omenim, da je znal Cankar tudi med hrvaškimi in srbskimi pisatelji slutiti novo, moderno poetiko, ko jo je prej že odkril pri Slovencu Joži Lovrenčiču, npr. Ob Nazorjevi zbirki *Stoimena* (DS 1917, 331) pravi, da »močno spominja na šolo francoskih simbolistov«. Takrat kritika ni več brala Nazorja kot simbolista, potisnila ga je v kot, med »stare«. Simo Matavulj pa šele v najnovejšem času dobiva priznanja kot moderen pisatelj, takrat (leta 1908) so ga brali kot zapoznelega realista. Cankar sicer pravi da je »nemir bolj pri Matavulju doma, kot pri njegovih junakih«; in dalje: »Življenje mu ne obstoji iz dušeslovnih procesov — zdi se, kakor da je bil Maupassantove šole — temveč iz besede in dejanja, skozi katero proseva misel in čustvo kot solnce skozi oblake«. (DS 1908, 282—3.) — Čeprav

tudi pri Matavulju slutiti vrednote proze, skozi katero »trepetajo« »megle« in »pisana svetloba«, je vendarle Nazorja bral z več posluha. Vmes, med Matavuljevo in Nazorjevo oceno, je bil objavljen znani Cankarjev tekst o francoskem simbolizmu (DS 1912); Cankar ni samo razumel in dobro opisal tehniko francoskega simbolizma, temveč se naučil brati tekste tako, da je odkrival in poudarjal, kar je v njih modernega.